

Osmanlı İmparatorluğu'nun Gizli Anlaşmalarla Paylaşılması ve Ortadoğu'dan Tasfiye Süreci

Sayim TÜRKMEN

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmak için yapılan gizli anlaşmaları ve İmparatorluğun Ortadoğu bölgesindeki topraklarını kaybetmesi sürecini değerlendirmektir. Bu doğrultuda, çalışmanın ilk bölümünde gizli anlaşmalara sebebiyet veren gelişmeler; İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın kendi aralarında Birinci Dünya Savaşı devam ederken yaptıkları bir dizi gizli anlaşma ve bu anlaşmaların savaşa ve savaş sonrası anlaşmalara ve paylaşımlara yansımaları ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Orta Doğu'da Türk varlığının tasfiye edilişi ve bu süreçte İngiltere ve Fransa'nın etkin rolü incelenmiştir. Çalışmada özellikle İngiltere'nin Arapları Osmanlıya karşı nasıl örgütlediklerine ve ayaklanmalarına destek verdiklerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Gizli Anlaşmalar, Arap Ayaklanmaları, İngiltere.

Partition of the Ottoman Empire with Secret Agreements and Liquidation Process from the Middle East

ABSTRACT

The main purpose of this study is to evaluate the secret agreements made to share the Ottoman Empire and the process of the Empire losing its lands in the Middle East. Accordingly, in the first part of the study, developments leading to secret agreements; a series of secret agreements made between England, France, Russia and Italy during the First World War and their implications for war and post-war agreements and shares. In the second part of the study, the liquidation of Turkish presence in the Middle East and the effective role of England and France in this process are examined. The study specifically mentions how England organized the Arabs against the Ottoman Empire and supported the rebellions.

Keywords: Ottoman Empire, Secret Agreements, Arab Revolts, England.

Giriş

Osmanlı Devleti, 1878 tarihine kadar özellikle Rusya'ya karşı İngiltere'ye dayalı bir politika izlemiştir. Rusya'nın çeşitli zamanlarda Osmanlı topraklarına yapmış olduğu saldırılarda İngiltere'yi yanına alarak Rusya'yı barışa zorlamıştır.¹ 1869'da Süveyş kanalının açılmasıyla beraber İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili politikaları da değişmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk ederek, Akdeniz'de Süveyş kanalını ve Kıbrıs-Malta arasındaki bölgeyi güçlü bir donanma ile kontrol altına alarak, Hindistan ticaret yollarını güvenlik altına almaya başladı.²

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğradı. Savaş sonunda Rusya ile imzalanan Ayestefanos Anlaşması İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Çünkü, Balkanlar'ın parçalanmasının ötesinde Kars, Ardahan, Batum gibi Doğu Anadolu şehirleri ve dolayısıyla Hindistan ipek yolu üzerindeki yerleşim bölgeleri Rusya'nın denetim ve kontrolü altına giriyordu.³ İngiltere bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimini bir ölçüde üzerine almak üzere Osmanlı Devleti ile askeri ve siyasi iş birliğine girmeyi zorunlu görüyordu.

İngiltere buna paralel olarak 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de Mısır'ı ele geçirdi.⁴ Bunun sonucunda Osmanlı Devleti, Avrupa'daki bu boşluğu Almanya'nın doldurması gayreti içine girdi. Alman İmparatoru II. Wilhelm Büyük Germen İmparatorluğu'nu kurmak için Osmanlı Devleti ile iş birliğine karar verdi. Osmanlı Devleti, sahip olduğu geniş topraklarla, hem iyi bir pazar hem de ucuz ham madde kaynağı için elverişli topraklara sahipti.

Ayrıca Osmanlı Devleti ileride çıkabilecek bir savaşta askeri ve stratejik açıdan ulaşım merkezlerine ve askeri harekât için asker kaynaklarına sahipti. Alman İmparatoru siyasi, askeri ve ekonomik sebeplerle Osmanlı İmparatorluğu'nu kendine dost ve Müttefik görüyordu. Bunun bir göstergesi olarak II. Wilhelm 1889'da iki defa İstanbul'u ziyarete geldi.

Osmanlı Devleti, Almanya ile ekonomik ve askeri iş birliğini artırdı. Bağdat demir yolu yapımı hakkı Almanlara verildi.⁵ 1882'den itibaren Osmanlı ordusunun eğitiminin artırılması için Almanya'dan eğitimci subaylar getirildi. Almanya, Bağdat demir yolu projesi ile Basra körfezine kadar ulaşım hattını inşa ederek Süveyş kanalını kullanmadan Hindistan ve Uzak Doğu ticaret yolunu açmış olacaktı. Bu projeden sonra Alman-İngiliz rekabeti devamlı arttı.

Osmanlı Devleti, sanayi devrimini tamamlayan Avrupa'nın ezici rekabeti karşısında fazla bir varlık gösteremedi. Avrupa'ya ham madde ve tarım ürünlerini satarken onlardan sanayi ürünleri almak zorunda kaldı.⁶ 1854 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin kayda değer dış borcu mevcut değildi. Ancak, Kırım Savaşı sonucunda savaş giderlerini karşılamak üzere alınan ilk

¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, *Gnkur*. Harp Akademileri Yayınları, Seri No: 4, 1985, s. 5.

² Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 4. B, İzmir, 1995, s. 84-85.

³ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 117.

⁴ Ali İhsan Bağış, *Türk İngiliz İlişkileri (1583-1984, 400. Yıl Dönümü)*, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1984, s. 17.

⁵ Mustafa Albayrak; "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demir yolunun Yapımı", *Ankara Üniv. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 6, Ankara, 1995, s. 7-8; Joan Haslip, *Bilinmeyen Tarafları ile Abdülhamit*, Çev. Nusret Kuruoğlu, İstanbul, 1964, s. 206-215.

⁶ A. Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayi (1913-1915 İstatistikleri)*, Ankara, Hil Yayınları, 1970, s. 3.

borçla beraber bu borçlar çığ gibi büyüdü. ⁷ Borçların ödenmesi için 20 Aralık 1881 tarihinde ünlü “Muharrem Kararnamesi” ile “Düyunu Umumiye” yönetimi kuruluyor ve yurdun en güvenilir kaynaklarına el konularak milli gelirler ipotek altına alınıyordu. ⁸ Bu durum Osmanlı Devleti’ni mali yönde çöküntüye sürükledi. Avrupalılar “hasta adam” diye tarif ettikleri Osmanlı Devleti’ni kendi aralarında “gizli anlaşmalar”la paylaşma telâşına girdiler.

23/24 Temmuz 1908’de Meşrutiyet’in ilân edilmesi ve arkasından Mart 1909’da II. Abdülhamit’in yerine Sultan Reşat’ın getirilmesi sonucunda, İttihat Terakki iktidara el koydu.⁹ İttihat Terakki başlangıçta İngiltere, Fransa ve Rusya ile ittifak girişimleri yapmasına rağmen olumlu bir netice alamamıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Almanya yanında yer aldı. İttihat Terakki, iktidara gelir gelmez önce İtalyanlarla Trablusgarp Savaşı’na, arkasından da Balkan Savaşı’na girdi.¹⁰ Kırk yıldan beri birikmiş olan siyasi, askeri ve ekonomik ihtilâflar sonucu yakında bir dünya savaşının çıkacağı tahmin ediliyordu. ¹¹ Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)’nda Almanya’nın yanında savaşa katıldı. Çanakkale, Kafkasya, Galiçya ve Güney cephelerinde savaştı. 18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale’de yenik düşen Müttefikler bu kez toprak vaadiyle Rusya ve İtalya’yı yanına çekmeye çalıştılar. İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya kendi aralarında bir dizi gizli anlaşma yaparak tarihi emellerini gerçekleştirmek istediler. İmparatorluk topraklarının büyük devletlere yetecek kadar büyük olması, anlaşmaları kolaylaştırıyordu. Yoğun bir diplomasi sonucunda büyük devletler kendi aralarında şu beş gizli anlaşmayı imzaladılar:¹²

1. İstanbul Anlaşması (Mart 1915)
2. Londra Anlaşması (Nisan 1915)
3. Sykes-Picot Anlaşması (1916)
4. Anadolu ve Arap memleketlerinin paylaşılması (1916 ilkbaharı)
5. St. Jean de Mourienne Anlaşması (1917).

Rusya’nın Büyük Petro’dan beri İstanbul ve Boğazlar’ı ele geçirme hayalleri vardı ve bu sebeple, 4 Mart 1915’te Fransa ve İngiltere elçilerine bir nota vererek aşağıdaki isteklerde bulundu:

İstanbul şehri, İstanbul Boğazı’nın batı kıyıları ve Marmara denizi, Çanakkale Boğazı, Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya, İstanbul Boğazı ile Sakarya nehri ve İzmit körfezinde sonradan saptanacak bir nokta arasında kalan Anadolu kıyıları, Marmara denizindeki adalar ile İmroz ve Bozcaada Rusya tarafından talep ediliyordu.

⁷ A. Du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı No: 178, Derleyen Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, Damga Matbaası, 1978, s. 162-213.

⁸ Donald C. Balisdell, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupa Mali Denetimi “Düyunu Umumiye”*, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 1979, s. 103-136; Zafer Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara, Yurt Yayınları 2. B, 1982, s. 136-137; Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye’nin İktisadi Tarihi, (1500-1914)*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 4. B, s. 190; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, TTK Basımevi, 1994, s. 182-185.

⁹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1986, 3. B, s. 107.

¹⁰ Türk İstiklâl Harbi, Balkan Harbi, Gnkur. ATASE Yayınları, Ankara, 1960, s. 5-15; Fahir Armaoğlu, 19 ncü yy. *Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara, TTK Yayınları, 1999, s. 629-643.

¹¹ İsmet İnönü, *Hatıralarım*, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Ankara, Burçak Yayınları, 1970, s. 3.

¹² Enver Ziyar Karal, *Osmanlı Tarihi, C. IX*, TTK Yayınları, XIII Dizi, s. 16, Ankara, 1996, s. 541.

Bu isteklerin tanınması hâlinde Rusya da İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde ve başka yerlerdeki isteklerini tanıyacaktı. İngiltere ve Fransa'nın söz konusu istekleri şöyle idi:¹³

1. İstanbul serbest liman olacak, ticaret gemileri için Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı tanınacaktır.

2. İngiltere ile Fransa'nın Anadolu ile Arap memleketlerindeki hakları İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki özel bir anlaşma ile saptanacaktır.

3. Müslümanların kutsal yerleri korunacak ve Arabistan bağımsız bir Müslüman yönetimi altında bulunacaktır.

İstanbul Anlaşması 4 Mart 1915 tarihinde taraflarca kabul edilmiş ve Osmanlı topraklarının paylaşılmasında da ilk adım atılmıştır.

İtilâf devletlerinin Çanakkale'ye saldırmasıyla savaşın Akdeniz cephesi açılmış ve İtalya'nın önemi artmıştı. İtalya, İngiltere ve Fransa yanında yer alarak Londra Anlaşması'nı imzaladı.¹⁴ İtalya'nın Alman ittifakından ayrılıp Müttefikler yanında yer alması karşılığında 26 Nisan 1915'te Londra'da İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında bir gizli anlaşma yapıldı.¹⁵ Buna göre, İtalya'nın 1912'den beri On İki Adalar üzerindeki egemenlik iddiaları Müttefikler tarafından kabul ediliyordu. Antalya bölgesinin İtalya'ya bırakılacağına dair hüküm dokuzuncu maddede yer alıyordu.¹⁶ Londra'da imzalanan gizli anlaşma tesirini hemen göstermiş ve İtalya, Mayıs 1915'te Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşa girmiş ve 20 Ağustos 1915'te Babiâli'ye harp ilân etmiştir.

Rusya ve İtalya'nın yıllarca Osmanlı topraklarından istedikleri yerler Fransa ve İngiltere'nin ortak kararlarıyla âdeta bu devletlere hediye ediliyordu. Çanakkale'de umduğunu bulamayan Müttefikler bu kez Orta Doğu'daki Osmanlı topraklarını buradaki Arapları kışkırtarak ve yine Rusya'ya doğu bölgesinde bazı yerler vadederek elde etmeyi tasarladılar. Bu politika, İtalya'dan gizli tutularak icra edilecekti.

Osmanlı topraklarının paylaşımı konusunda büyük devletler arasında hızlı ve sürekli bir bilgi akışı mevcuttu. 1916 tarihinde Londra'daki Rus Büyükelçisi Benkendarf'ten Rusya'nın Dışişleri Bakanı Sazonof'a yazdığı gizli telgrafta Van, Bitlis, Erzurum, Trabzon illerini ve sözde Kürdistan bölgesi diye isimlendirilen Muş, Van ve Bitlis'in güneyinde bulunan Siirt, Dicle vadisi, Cizerie İbni Ömer ve İmadiye'ye hâkim olan dağların arasında kalan bölgenin de Rusya'ya verileceğini bildiriyordu.¹⁷

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Mark Sykes ve Fransız meslektaşı Georges Picot 1916 Mart ayında anlaşma taslağını Ruslara bildirdiler. Rusya, bu anlaşmayı ancak Erzurum, Trabzon, Bitlis, Muş, ile Türk-İran sınırını içeren bölgeyi yani Doğu Anadolu'nun büyük bir

¹³ **A.g.e.**, s. 542.

¹⁴ Karal, Osmanlı Tarihi, **a.g.e.**, s. 543-544.

¹⁵ Gelibolu çıkarmasının ikinci gününde bu gizli anlaşma yapıldı.

¹⁶ Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara, Kalite Matbaası, 1976, s. 11.

¹⁷ Anadolu'nun Taksim Plânı, İstanbul, Belge Yayınları No: 4, 1972, s. 305-306.

bölümü karşılığında kabul edeceğini söylüyordu. Bu koşulları içeren Sykes-Picot Gizli Anlaşması 26 Nisan 1916'da imzalandı.¹⁸ Yapılan bu anlaşmaya göre:¹⁹

1. Adana, Antakya bölgesi Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa'ya; Musul hariç, Irak İngiltere'ye bırakılıyordu. Fransa ve İngiltere kendilerine bırakılan bu bölgelerde istedikleri türde yönetimler kurabileceklerdi.

2. Suriye'nin diğer bölgeleri ile Musul ve Ürdün'ü kapsayan bir büyük Arap krallığı kurulacak; ancak, bu Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında bulunacaktı.

3. Filistin'de, Rusya ve diğer Müttefikler ile Şerif Hüseyin tarafından kararlaştırılacak olan uluslararası bir yönetim kurulacaktı.

Bu görüşmelerden sonra, Rusya, İngiltere ve Fransa arasında gizli görüşmeler başladı ve bu ülkeler 26 Nisan 1916'da bir anlaşmaya vardılar. Bu anlaşma ile Doğu Anadolu'da Trabzon'un batısından geçen bir hattın doğusunda kalan Erzurum, Van, Bitlis, Muş, Siirt vilâyetleri Rusya'ya bırakılıyor, buna karşılık Rusya, Sykes-Picot Anlaşması'nın hükümlerini kabul ediyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nda imzalanan diğer bir gizli anlaşma St. Jean de Maurienne Anlaşması oldu. İtalya, Osmanlı topraklarından Antalya, Mersin ve İzmir bölgelerini ve kendisine verilen payın öteki Müttefik ülkelerden az olmamasını talep ediyordu. İtalya'ya göre Konya, Antalya ilinin bir parçası konumundaydı. Konya'nın bir limanı olacaksa o da Mersin olabilirdi. Bu nedenle, ilgili yerlerin İtalya'ya verilmesi gerekiyordu. Fransa ise Antalya'nın İtalya'ya verilmesini istemiyordu. Rusya da İzmir'in İtalya'ya verilmesine karşıydı.²⁰

Rusya'nın Bolşevik İhtilâli ile savaştan çekilmesiyle 10-21 Nisan 1917 tarihlerinde İtalya ile Müttefikler arasında St. Jean de Maurienne Anlaşması yapıldı. Bu anlaşma ile İtalya'ya Antalya'dan başka İzmir bölgesi veriliyor ve Konya'ya kadar da bir nüfuz bölgesi olarak tanınıyordu. Ancak, İtalya'nın Fransa-İngiltere arasında yapılan Sykes-Picot Anlaşması'nı tanımamasını ön şart olarak ileri sürüyordu. Ancak, İtalya daha sonra aldatıldığını anlayacak ve İzmir bölgesinin Yunanistan'a verileceğini öğrenecektir.²¹

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin geleceğini etkileyen en önemli olaylardan biri şüphesiz Rusya'da komünist ihtilâlinin çıkması ve Bolşevik Hükûmetinin savaştan çekildiğini ilân etmiş olmasıydı. Rusya, ihtilâlin getirdiği iç kargaşa nedeniyle savaştan ilk çekildiğini açıklayan devlet olmuştu. İlk anlaşmayı Almanya ile 15 Aralık 1917'de ateşkes şeklinde imzalayan Rusya, ardından 3 Mart 1918'de Osmanlı Devleti ile Brest-Litovsk Anlaşması'nı imzaladı. Buna göre iki ülke arasında savaşa son verilecek ve Rus orduları 6-8 hafta içinde Doğu Anadolu'yu boşaltacak, Ermeni çeteleri silâhsızlandırılıp dağıtılacak, Batum, Kars ve Ardahan'da halk oylaması yapılarak Osmanlı Devleti'ne iade edilecektir. Almanya da ABD'nin Nisan 1917'de Birinci Dünya Savaşı'na Fransa topraklarından girmesiyle ateşkes istemiştir. 18 Ocak 1918'de Paris'te Versay Sarayı'nda barış görüşmeleri başlatmıştır.²²

¹⁸ Hamdi Gürler, "Milli Mücadelede Türk-İtalyan İlişkileri", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 37 (Ağustos 1994), s. 51; Yuluğ T. Kurat, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi C. II*, K. IV, Ankara, TTK Yayınları, 1952, s. 124-127.

²⁰ Ayferi Gaze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, İstanbul, Beta Yayınları, 1993, s. 4-5.

²¹ Refik Turan ve Mustafa Safran, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2000, s. 69.

²² Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, Ankara, TTK Yayınları, 2000, s. 18.

Paris barış görüşmelerine Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri yani Fransa, İngiltere, İtalya, ABD ve Japonya katılıyordu. Dışişleri bakanlarının katıldığı bu konseye "Onlar Konseyi" denilmişti. İngilizler, gizli görüşmelerde 24 Ocak 1919 tarihli oturumda işgali altında tuttıkları bütün Osmanlı topraklarının İngiltere'ye verilmesini talep ettiler. Fransa ise Sykes-Picot Gizli Anlaşması ile ön görülen toprakların kendilerine verilmesini istemiştir. Konferansa İngiliz ve Fransızlarla iş birliği yaparak Orta Doğu'nun Osmanlı Devleti'nden koparılmasına yardımcı olan Araplar adına Şerif Faysal katılmış ve Basra körfezinden Akdeniz'e kadar olan bölgede bir Arap devletinin kurulmasını talep etmiştir. Ayrıca, Suriye ve Lübnan'ın da kurulacak Arap devletine dâhil olmasını istemiştir. Ancak, İngiltere ve Fransa tarafından bu talepler reddedilmiştir. Şerif Faysal bunun üzerine şu meşhur sözünü, "Kendilerine hizmet ettiğimiz devletler bizi parçalıyorlar... Müslüman dünyanın karşısına çıkamayacağız" söylemek durumunda kalmıştır.²³

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalaması dünya barışı için bir hata olmuştur. Osmanlı Devleti'nden koparılan başta Orta Doğu ülkeleri olmak üzere Kafkasya ve Balkanlar'da da savaş ve çatışma eksik olmamıştır.

Orta Doğu'da Türk Varlığının Tasfiye Edilişi

Türklerle Araplar arasındaki ilişkiler derin bir tarihi sürece dayanmaktadır. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra bu ilişki daha da yoğunlaşmış, Türklerin İslâmiyet'in önderliğini yapmaya başlamasından sonra en üst zirveye çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim'in 16.ncı yüzyılın başında bütün Arap yarımadasını fethi ile beraber Birinci Dünya Savaşı'nın meydana geldiği 1900'lü yılları başına kadar geçen uzun dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde huzur ve kardeşlik anlayışı devam etti. 1789 Fransız ihtilâli ile ortaya çıkan milliyetçi akımlar Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu devletlerin dağılma sürecini hızlandırmış, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batı ülkeleri bu süreci teşvik etmiştir.²⁴ İngiltere'nin 18 nci ve 19 ncu yüzyıllarda Akdeniz üzerinden Hindistan yolunun güvenliğini devam ettirmek üzere Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Rusya'ya karşı cephe oluşturduğu görülmektedir. Ancak, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla beraber İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarında önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. İngiltere artık Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmekte olduğu kanısına varmış ve bu nedenle menfaatleri doğrultusunda bazen Osmanlı topraklarının bir kısmını işgal etmekten bazen de Balkanlar'daki milliyetçi grupları desteklemekten çekinmemiştir. Bu doğrultuda 1878'de sözde Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemek için geçici kaydıyla Kıbrıs'a yerleşmiş, 1882'de ise Mısır'ı resmen işgal etmiştir. "Böl ve Yönet" stratejisini tatbik etmeye başlayan İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda Arap emirliklerini türlü vaatlerle kışkırtarak Osmanlı Devleti'ne karşı hasım hâline getirmiştir. Filistin ve Irak'ı da işgal ederek manda yönetimini ihdas etmiştir.²⁵

İtilâf devletlerinin Çanakkale Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğraması Arapların etkin nüfusa sahip olduğu Orta Doğu'da Osmanlı Devleti'ne karşı bir ayaklanma çıkarılmasını gündeme getirmiştir. İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Mahan, Haziran 1915'te bağımsız bir

²³ Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Paylaşma Plânları*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 318.

²⁴ Davut Ekşi, "İmaj Sorunu ve Türk-Arap İlişkileri Üzerine Bir Deneme", *Avrasya Dosyası*, ASAM Yayınları, Sayı: 16 (İlkbahar 2000) s. 124-125.

²⁵ Zihni Sezer, "Doğu Sorunu, Osmanlı Topraklarının Paylaşılması", *Stratejik Etütler Dairesi Bülteni*, ATASE Yayınları, Sayı: 24, (Şubat 1988), s. 23.

Arabistan'ın İngiltere tarafından destekleneceğini ve Arap halifeliğinin istenir bir durum olacağını içeren broşürleri bir İngiliz uçağıyla bütün Arap şehirlerine dağıttırıştır.

Enver, Talat ve Cemal Paşaların önderliğinde kurulan yeni yönetim Padişah Sultan Reşat'ı etkisiz bir konuma getirmişti. Daha önceki yönetimde Arap kökenli bürokratlara yer verilmesi siyasetine son verilerek Arap bürokratlar tasfiye ediliyordu.²⁶

İstanbul'da Abdülhamit tarafından zorunlu ikamette tutulan Şerif Hüseyin, İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra İttihat ve Terakki yöneticileri tarafından Hicaz valiliği ve Mekke emirliği göreviyle Arabistan'a gönderilmişti. Bu görevlendirme Orta Doğu'da Arapların Türklere karşı ayaklanmasının tetikleyicisi oldu. Şerif Hüseyin, kurmayı düşündüğü "büyük Arap Devleti" için İngiltere'ye başvurdu. Oğlu Emir Abdullah 1914'te İngiltere Genel Valisi Lord Kitchenon ile yaptığı görüşmelerde muhtemel bir Türk-Arap çatışmasında İngiltere'nin tutumunun ne olacağını sordu. Bu girişimden hemen sonra Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Faysal bu kez İngiltere'nin Mısır'daki Yüksek Komiseri Sör Henry Mc Mahon ile aynı konuyu gündeme getirdi. Birinci Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği bu dönemde İngiltere bu tekliflere olumlu yaklaştı. İngiltere'den silâh desteği alan Şerif Hüseyin'e bağlı kabileler 10 Haziran 1916'da Mekke'deki Osmanlı garnizonunda bulunan kuvvetlere saldırdı. Böylece Türklere karşı Arap ayaklanması başlamış oldu. Şerif Hüseyin, siyasi bir manevra ile İttihat ve Terakki yönetiminin dinsiz olduğu ve Osmanlı halifesinin tutsak bulunduğu; bu nedenle, Müslümanların bu dinsiz yönetime karşı birleşerek ortak hareket etmesi gerektiği yönünde propaganda yapmaya başladı. Ancak Müslümanlar, İngilizlere karşı tam birlik ve beraberlik içinde mücadele edilmesi gereken bir zamanda Müslüman kuvvetleri böldüğü ve arkadan vurduğu için Şerif Hüseyin'i hainlikle suçladılar.

Böylece Şerif Hüseyin'in yaptığı bu hareket sadece ona bağlı aşiretlerin hareketi olarak güdük kaldı. Nitekim, Yemen'de İmam Yahya Osmanlıya bağlılığını sürdürmüş, Kuveyt Şeyhi Mübarek, savaşın başında İngiltere'nin yanında yer alırken 1917'de yönetimi devralan Şeyh Salim Osmanlıyı destekleyen bir siyaset izlemiştir. Arabistan yarımadasında Şerif Hüseyin'e hasım olan İbni Suud'un ise Şerif Hüseyin'in hareketine destek olması söz konusu bile olamazdı. Mısır, 1840'tan sonra Mehmet Ali Paşa'nın idaresinde Osmanlı yönetiminden kopmuş ve 1882'de fiilen İngiltere'nin denetimine geçmişti. Suriye ise Cemal Paşa kontrolü altında bulunuyordu.²⁷ Bu çerçevede, Arap Yarımadasında Şerif Hüseyin'in başlattığı bu isyana bütün Arap kavimleri destek vermedi. İngiltere'nin silâh, teçhizat ve araç yönünden eksik olan Türk kuvvetlerine karşı sağladığı askeri başarılar nedeniyle Osmanlı askerleri Arap yarımadasını önemli zayıflıklar vererek terk etmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin yenilgisine seyirci kalan diğer Arap grupları Osmanlıların bölgeyi terk etmesinden sonra bağımsız devlet kurma telaşına girdiler.

Şerif Hüseyin krallığını 2 Kasım 1916'da ilân etti. İngiltere ve Fransa bu karara karşı çıkan ilk ülkeler oldu. Çünkü, büyük Arap devleti planı İngiltere ve Fransa'nın menfaatlerine ters düşüyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Araplar, Batı'nın özellikle de Lawrence'ın kışkırtmalarıyla yüzyıllardır Osmanlıyla dostça yaşamalarına

²⁶ Tayyar Arı, "2000'li Yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu Politikası", Der. Bal, a.g.e., s. 410.

²⁷ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 160-161.

rağmen birbirine düşman edilmeye çalışılmıştı.²⁸ Lawrence Arap kıyafeti giyerek, Arapça öğrenerek, Arapların sorunlarını ve davalarını içtenlikle benimsemiş görünerek Arabistan'da kendisini kabul ettirmiştir. Arap davalarını savunur görünürken Arapları Osmanlıdan ayırarak İngiltere lehine ve İngiliz çıkarlarına bağlamayı kendisine esas amaç edinmiştir. Lawrence Arapların davalarını çok hararetli bir şekilde Osmanlı aleyhine geliştirerek Hicaz Emiri Hüseyin'in oğlu Faysal'ın irtibat subaylığına kadar sızmıştır.

Arapları Osmanlı aleyhine örgütleyen Lawrence, İngiliz generali Allenby'nin safında asker olarak Osmanlılarla çarpışmıştır. Bir gün Kasr-El-Arzak bölgesinde Türk birliklerine esir düşmüş; ancak, daha sonra bir yolunu bulup kaçmayı başarmıştır. İngiliz casusu Lawrence'ın asıl hedefi Türk varlığını Orta Doğu'dan silerek bu bölgeyi Batı yanlısı ve Batı'nın çıkarlarına hizmet edecek birçok küçük ve istikrarsız devlete bölmektir.²⁹ 1917'de ilân edilen Balfour Bildirgesi ve gizli anlaşmalardan olan Sykes-Picot Anlaşması'yla Şerif Hüseyin'in büyük Arabistan umudu gerçekleşmedi. İngiltere buna fiiliyatta izin vermedi. İkili siyaset uygulayan İngiltere İbni Suud'u ön plâna çıkarttı ve bütün Arap yarımadasını onun kontrolüne verdi.³⁰ 1924 yılında İbni Suud karşısında yenilgiye uğrayan Şerif Hüseyin, 1930'a kadar Kıbrıs'ta sürgünde kaldı ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaktan büyük pişmanlık duyduğunu dile getirdi.³¹

Sömürgeci devletlerden olan Fransa ve İngiltere arasında paylaşılan Orta Doğu Arapların bu iki devlete karşı ayaklanmalarıyla yeni bir sürece girdi. Mart 1920'de Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, başına geçeceği Suriye Krallığını ilân etti. Haziran 1920'de harekete geçen Fransız kuvvetleri Faysal ve askerlerini Suriye'den çıkardı.

Atatürk'ün Misakımilli kararları ile Türkiye dışındaki Müslüman halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin edeceği yönünde ortaya koyduğu temel prensip Orta Doğu'daki Arap ülkeleri için de geçerli idi. Birinci Dünya Savaşı'nda Arapların İngilizlerle iş birliği yaparak Türklere karşı savaşmaları Türk halkını derinden üzmüştü. Bu nedenle, Türkiye Orta Doğu politikalarında baştan itibaren çekingen bir siyaset izledi. İsmet Paşa, Araplarla ilişkilerimizin çerçevesini şu sözlerle özetlemektedir: "Biz, Millî Mücadele'ye başladığımız zaman Araplara gösterilebilecek saf yürek ve iyi niyeti hiçbir tereddüde yer vermeyecek surette göstermiştik. Bizim uygun bulduğumuz hal şekli şudur: Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkan Türk milleti, Araplar üzerinde herhangi bir amaç iddiasından kesin surette vazgeçiyor ve Arap milletini kendi evinde ve kendi kaderinin sahibi olarak yaşamak salahiyetinde görüyor ve gösteriyordu.

²⁸ Thomas Lawrence, 1888'de İngiltere'de doğmuştur. Kendisi bir arkeologdur. 1914 yılında Hristiyanlığın doğduğu yer olan Kudüs ve civarında arkeolojik araştırmalar yapmak bahanesi ile binbaşı rütbesinde İngiltere lehine casusluk yapmaya başlamıştır.

²⁹ Mehmet Kaya, *Düşünceler*, Ankara, İmaj Yayınevi, 1996, s. 33.

³⁰ Ömer Turan, *Tarihin Başladığı Nokta, Orta Doğu*, İstanbul, Step Ajans, 2002, s. 111-113.

³¹ Kral Abdullah'ın bir Türk diplomatına anlattıkları ve pişmanlığını içeren sözleri şu şekildedir: Şu anda aklınızdan belki de birçok şeyler geçebilir. Devletine ihanet etmiş bir kimsenin misafiri olmakla üzüntü duyabilirsiniz. Size bir hatıramı anlatayım: Şimdi bulunduğunuz bu salonda bir gün babam ile beraberdik. Karşılıklı oturup konuştuğumuz sırada sarayın bahçesindeki bandonun Cezayir ve İzmir marşlarını çalmaya başladığını duydum. Bu marşları dinlerken babamın üzüleceğini düşünerek meben salonun pervazlarını kapatarak sesin gelmesine mani olmak istedim. Benim bu hareketimin sebebini anlatan babam, 'Ne yapıyorsun?... Benim üzüleceğimi zannederek mi bu marşları bana dinletmek istemiyorsun?... Marşlar çalınsin... Pencereyi biraz daha aç... Onları doya doya dinleyeyim... Oğlum, biz Devlet-i metbuamıza ihanet ettik. İstanbul'da on yedi sene süren ikametimiz sırasında hepimiz mes'ud ve bahtiyardık. Sizler birer şehzade gibi idiniz. Her birimiz devlette mühim mevkiler işgal ediyorduk. Allah şimdi bizim cezamızı veriyor. Korkarım ki, bir gün daha büyük felâketlerle karşılaşabiliriz. Allah'tan en büyük niyazım, cezalarımızın çoğunu hayatta çektirmesidir. Ta ki, ahiret gününde günahlarımız azalmış olsun!..'; Bkz. Mustafa Müftüoğlu, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, Cilt I, İstanbul, Çile Yayınları, 1976, s. 113.

Misakımilli ile Arap ihtilâli ilânı, istilâcı devletlerin Arap davasında takip ettikleri tezin ciddi ve samimi olmadığını derhâl meydana çıkarmıştır...”

Yeni Türk Devleti'nin dış politikası Lozan'da netlik kazanmıştır. Bu Anlaşmayla Türkiye, Orta Doğu topraklarından Musul ve Hatay hariç tamamen vazgeçtiğini dünyaya ilân ediyordu. Türkiye, bağımsızlık savaşının Batı'nın güçlü devletlerine rağmen kazanılabileceğini Kurtuluş Savaşıyla tüm dünya uluslarına gösteriyordu. Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi Orta Doğu'dan Afrika'ya hatta Uzak Doğu'ya kadar örnek teşkil etti.³²

Türkiye, Fransa ve İngiltere'nin Orta Doğu'da uyguladığı manda rejiminden rahatsızlık duyuyordu. Bu maksatla her fırsatta komşularından Irak ve Suriye'nin bu statüden kurtulması için açıklamalar yapıyordu. 1926 yılında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Mekke'de yapılan toplantıda İslâm ülkelerinin manda rejiminden kurtulması gerektiğini açıklıyordu. Bunun için 1926 yılında Suudi Arabistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye oldu. Arkasından, 3 Ağustos 1929 tarihinde bu ülkeyle bir dostluk anlaşması yapıldı.³³

Araplar ve Türkler birbirlerine çok yakın komşu olmalarına rağmen ayrı gelecek arayışına yönelmişlerdir. Türkiye, daha çok Batı'nın siyasi, askeri ve ekonomik ittifakına önem vermiştir. Araplar ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa'nın himayesinde kalmış, bağımsızlıklarına kavuşmalarından ve bölgede ABD'nin etkin faaliyetlerinden sonra ikiye bölünmüş, bir kısmı SSCB'ye yakın dururken diğerleri ABD yanında yer almayı uygun görmüştür. Orta Doğu'da asıl karışıklık İsrail'in 1948'de devletini ilân etmesiyle başlamıştır. Bu tarihten itibaren Araplarla İsraililer arasındaki çatışmalar sürekli bir hâl almıştır.³⁴

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu ülkelerinin dış dünyayla ilişkileri daha çok himayesi altında buldukları büyük devletlerin aracılığı ile yaptıkları girişimler sonucunda uluslararası bir kuruluşa katılmak ve gelecekte de bağımsızlıklarına ve egemenliklerine kavuşmak çabasında toplanmıştır.³⁵ Nitekim, bu çaba sonucu Mısır ve Irak, İngiltere ve Fransa'nın desteği ile 1930'lu yıllarda Milletler Cemiyetinin üyesi olmadaki gecikmediler.

Savaş sonrası Suriye'nin bağımsızlığı, Yahudilerin Filistin'de bir devlet kurma mücadelesi, Arapların ideallerini gerçekleştirecek bir Arap Birliği kurma arzusu özellikle, İngiltere ve Fransa'nın bölgede gittikçe azalan etkisi, Arap devletleri arasındaki dayanışmanın çoğalmasına ve ilişkilerinin kuvvetlenmesine yol açtı. Bu ilişkilerin ne şekilde olacağını aramak, bulmak ve gerçekleştirmek için yapılacak girişimler iç ve dış etkenler nedeniyle, istenilen süratle gelişmemiştir. Bilindiği gibi, bu ilişkiler ne şekilde gelişirse gelişsin Orta Doğu devletleri arasındaki politik boşluğu dolduracak güç bugün dahi sağlanamamıştır. Dış etkenler olmasa bile, bölge devletlerinin ekonomik ve sosyokültürel güçleri henüz belirli bir düzeye çıkamamış ve politik alanda kendini hissettirememiştir.

³² Sabit Duman, “Türkiye'nin Orta Doğu Politikası (1923-1938)”, Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, 25-29 Ekim 1999, C.1, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, s. 139-143.

³³ A.g.m., s. 145.

³⁴ Anıl Çeçen, “Arap Dünyasında Nâsır Önderliği”, *Avrasya Dosyası*, ASAM Yayınları, C. 6., Sayı: 1 (İlkbahar 2000), s. 186-187.

³⁵ A. Sadık Öz Tekin, “Orta Doğu ve Arap Devletleri Arasındaki İlişkiler”, *Stratejik Etütler Dairesi Bülteni*, ATASE Yayınları, Sayı: 48 (Nisan 1975), s. 7.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki*, Kaynak Yayınları, Çev. Nuran Yavuz, 3. B. İstanbul 1986.
- Albayrak, Mustafa; "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demir yolunun Yapımı", *Ankara Ün. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 6, Ankara, 1995, s. 1-18.
- Anadolu'nun Taksim Plânı*, İstanbul, Belge Yayınları No: 4, 1972.
- Armaoğlu, Fahir, *19. yy Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara, TTK Yayınları, 1999.
- Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.
- Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. I*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 4. B, 1995.
- Bağış, Ali İhsan, *Türk İngiliz İlişkileri (1583-1984, 400. Yıl Dönümü)*, Ankara Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, 1984.
- Balisdell, Donald C., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi "Dünyu Umumiye"*, İstanbul, Doğu Batı Yayınları.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâp Tarihi C. II, K. IV*, Ankara, TTK Yayınları, 1952.
- Çeçen, Anıl, "Arap Dünyasında Nâsır Önderliği", *Avrasya Dosyası*, ASAM Yayınları, C. 6., Sayı: 1 (İlkbahar 2000), s. 175-187.
- Duman, Sabit, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası (1923-1938)", Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, 25-29 Ekim 1999, C.1, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, s. 126-143.
- Ekşi, Davut, "İmaj Sorunu ve Türk-Arap İlişkileri Üzerine Bir Deneme", *Avrasya Dosyası*, ASAM Yayınları, Sayı: 16 (İlkbahar 2000) s. 112-125.
- Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, TTK Basımevi, 1994.
- Gaze, Ayferi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, İstanbul, Beta Yayınları, 1993. Gürler, Hamdi, "Milli Mücadelede Türk-İtalyan İlişkileri", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 37 (Ağustos 1994).
- Haslip, Joan, *Bilinmeyen Tarafları ile Abdülhamit*, Çev. Nusret Kuruoğlu, İstanbul, 1964.
- İnönü, İsmet, *Hatıralarım*, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Burçak Yayınları, Ankara 1970.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, C. IX*, TTK Yayınları, XIII Dizi, Ankara, 1996.
- Kaya, Mehmet, *Düşünceler*, Ankara, İmaj Yayınevi, 1996.
- Kocabaş, Süleyman, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Paylaşma Plânları*, Vatan Yayınları.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Tarihi Kronolojisi (1918-1938), 3. B*, Ankara, TTK Yayınları, 2000.
- Müftüoğlu, Mustafa, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın, Cilt I*, İstanbul, Çile Yayınları, 1976.
- Ökçün, A. Gündüz, *Osmanlı Sanayi (1913-1915 İstatistikleri) 2. B*, Ankara, Hil Yayınları, 1970.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Türkiye'nin İktisadi Tarihi,(1500-1914)*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 4. B.
- Tekin, A. Sadık Öz, "Orta Doğu ve Arap Devletleri Arasındaki İlişkiler", *Stratejik Etütler Dairesi Bülteni*, ATASE Yayın, Ankara.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara, Yurt Yayınları 2. B, 1982.
- Turan, Ömer, *Tarihin Başladığı Nokta, Orta Doğu*, İstanbul, Step Ajans, 2002.
- Turan, Refik ve Mustafa Safran (Ortak Yayın), *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2000.
- Türk İstiklâl Harbi*, Balkan Harbi, Gnkur, Ankara, ATASE Yayınları, 1960.
- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Gnkur Harp Akademileri Yayınları, Seri No: 4, 1985.

- Velay, A. Du, *Türkiye Maliye Tarihi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı No: 178, Derleyen Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, Damga Matbaası, 1978.
- Yuluğ. Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara, Kalite Matbaası, 1976.
- Zihni, Sezer, "Doğu Sorunu, Osmanlı Topraklarının Paylaşılması", *Stratejik Etütler Dairesi Bülteni*, ATASE Yayınları, Sayı: 24, (şubat 1988).